

นโยบายในการจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย*

POLICY ON THE ESTABLISHMENT OF THE OFFICE OF MONASTIC PROPERTY MANAGEMENT IN THAILAND

พระครูสุธีกิตติบัณฑิต (กฤษฎา กิตติโสภโณ), พระเมธีวชิรประชาทร (ประยูร นนทีโย),
พระครูพิศิษฐ์พัชรบัณฑิต (เอกลักษณ์ อชิโต)
Phrakhrusuthikittibundit (Krisada Kittisobhano), Phramedhiwacharaprachathon
(Prayoon Nandhiyo), Phrakhruphisitpatcharabandit (Ekalak Achito)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Corresponding Author E-mail: Krisada.sae@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาหลักการและวิธีการในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย 2. พัฒนาต้นแบบสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย และ 3. พัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย เป็นการวิจัยและพัฒนา (R&D) การวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างคือกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ พระสงฆ์และประชาชนจำนวน 500 รูปหรือคน แบ่งเป็น พระสงฆ์ 250 รูป และประชาชนทั่วไป 250 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามออนไลน์ และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ความถี่ และร้อยละ สถิติเชิงอนุมาน ใช้สำหรับทดสอบสมมติฐานและเปรียบเทียบข้อมูล การทดสอบที่ ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย พระสังฆาธิการระดับผู้บริหาร 11 รูป ผู้บริหารสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ 5 คน นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา 3 รูป หรือคน และผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน 6 รูปหรือคน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในงานวิจัยนี้ ใช้วิธีการหลักคือ การวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1. การจัดการทรัพย์สินของวัดควรยึดหลัก 3 ประการ คือ การบูรณาการหลักพุทธธรรม หลักกฎหมาย (พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505) และหลักการบริหารจัดการสมัยใหม่ รวมถึงต้องมีแนวปฏิบัติ 4 ด้าน คือ การเงิน ที่ดิน ศาสนสมบัติ และรายได้ อย่างเป็นระบบ โปร่งใส และอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน 2. ต้นแบบสำนัก

* Received November 3, 2025; Revised December 11, 2025; Accepted December 23, 2025

จัดการทรัพย์สินของวัดมุงยกระดับการบริหารให้มีประสิทธิภาพและโปร่งใส ต้องเริ่มจากการขออนุมัติจากมหาเถรสมาคม จัดตั้งโครงสร้างองค์กรระดับจังหวัด พัฒนาระบบฐานข้อมูลโดยใช้เทคโนโลยี สร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภาครัฐ ภาคเอกชน และมีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง และ 3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายครอบคลุม 3 กลุ่มคือ คณะสงฆ์ ควรจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดระดับจังหวัด และพัฒนาระบบตรวจสอบธรรมาภิบาล ภาครัฐ ควรปรับปรุงกฎหมาย (พ.ร.บ.คณะสงฆ์) และสนับสนุนวิชาการและเทคโนโลยี ภาคประชาสังคม ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมและตรวจสอบอย่างสร้างสรรค์

คำสำคัญ: นโยบาย; สำนักจัดการทรัพย์สินของวัด; คณะสงฆ์ไทย

Abstract

Objectives of this research aimed: 1. To study the principles and methods of managing monastery assets in Thailand; 2. To develop a model office for managing monastery assets in Thailand; and 3. To develop policy recommendations for managing monastery assets in Thailand, conducted by the research and development (R&D) research. The quantitative research, samples consisted of 500 monks and lay people, divided into 250 monks and 250 lay people. The research instrument was an online questionnaire. Descriptive statistics, including frequency and percentage, were used for data analysis, while inferential statistics, such as the t-test, were used for hypothesis testing and data comparison. For the qualitative research, key informants included 11 senior Buddhist monks, 5 executives from the National Office of Buddhism, 3 Buddhist scholars, and 6 specialists. The research instrument was a semi-structured in-depth interview script. The primary method used for qualitative data analysis was content descriptive interpretation.

The research findings revealed that: 1. The management of monastery assets should adhere to three principles: the integration of Buddhist principles, legal principles (the Sangha Act of 1962), and modern management principles. This included systematic and transparent practices in four areas: finance, land, religious property, and income, requiring cooperation from all sectors. 2. The model for a monastery asset management office aimed to

improve efficiency and transparency. This must begin with obtaining approval from the Supreme Sangha Council, establishing an organizational structure at the provincial level, developing a database system using technology, building collaborative networks with the government and private sectors, and continuous monitoring and evaluation. 3. Policy recommendations encompassed three groups: the Sangha should establish a provincial-level monastery asset management office and develop a governance oversight system; the government should amend the law (the Sangha Act) and provide academic and technological support; and civil society should promote constructive participation and oversight.

Keywords: Policy; Office of Monastic Property Management; Thai Sangha

บทนำ

การบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด ซึ่งหมายถึงกระบวนการดูแลรักษา ปกครอง และบริหารจัดการทรัพย์สินอันเป็นสมบัติของสงฆ์หรือของวัด ให้เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง ถือเป็นแนวคิดที่มีรากฐานมายาวนานในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยปรากฏหลักการในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงการปกครองและการจัดสรรเสนาสนะที่พุทธบริษัทถวายแด่สงฆ์ สำหรับประเทศไทย วิวัฒนาการของการจัดการทรัพย์สินวัดได้ถูกพัฒนาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่มีการแต่งตั้งเจ้าอาวาสเพื่อปกครองวัด มาสู่สมัยอยุธยาที่มีการตรากฎพระสงฆ์ ขึ้นใช้เป็นครั้งแรกเพื่อกำหนดสถานะของวัดและอำนาจเจ้าอาวาส จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีความพยายามจัดระบบให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งกำหนดโครงสร้างการปกครองและการบริหารวัดอย่างเป็นระบบ จวบจนปัจจุบัน การบริหารจัดการนี้อยู่ภายใต้กรอบของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ซึ่งได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสในการดูแลรักษาศาสนสมบัติและการตรวจสอบทรัพย์สินไว้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีกรอบกฎหมายกำหนดแนวทางปฏิบัติไว้หลายยุคสมัย แต่ในความเป็นจริงกลับยังคงประสบปัญหาและอุปสรรคอยู่เนื่อง ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นมิได้จำกัดอยู่เพียงการบุกรุกที่ดินวัด แต่ยังรวมถึงการทุจริตยักยอกทรัพย์สิน และการไม่ปฏิบัติตามระเบียบในการเงินและบัญชีของวัด ปัญหาเหล่านี้ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากความรู้กฎหมายและขาดทักษะการบริหารจัดการสมัยใหม่ของบุคลากรสงฆ์ และอีกส่วน

หนึ่งมาจากกลไกการกำกับดูแลที่ยังขาดประสิทธิภาพและไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนที่ภาครัฐและคณะสงฆ์จะต้องประสานความร่วมมือในการพัฒนาโลกและมาตรการทางกฎหมายให้สอดคล้องกับยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสริมสร้างองค์ความรู้แก่พระสงฆ์และบุคคลที่เกี่ยวข้อง การนำระบบเทคโนโลยีสมัยใหม่มาสนับสนุนการบริหารจัดการ ตลอดจนการยกระดับธรรมาภิบาล ความโปร่งใส และการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพื่อให้การจัดการทรัพย์สินของวัดเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด สามารถป้องกันปัญหาการทุจริต

ปัญหาการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทยที่ปรากฏในปัจจุบันมีความหลากหลาย ซับซ้อน และถือเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ยังรากลึก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่เกี่ยวข้องกับที่ดินของวัด ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินหลักที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่และการดำเนินกิจการของวัด แต่กลับพบว่ามี การบุกรุกที่ดินวัดเป็นจำนวนมาก ทั้งการบุกรุกจากบุคคลภายนอก และในบางกรณีเกิดจากคณะสงฆ์เอง นอกจากนี้ยังมีปัญหาการนำที่ดินของวัดไปจดทะเบียนเป็นกรรมสิทธิ์ของบุคคลอื่นโดยมิชอบ การนำที่ดินไปให้เช่าหรือให้ใช้ประโยชน์โดยไม่ได้รับอนุญาตอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และการครอบครองที่ดินวัดโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์หรือไม่ได้จัดทำทะเบียนที่ดินให้เป็นปัจจุบัน (ณดา จันท์สม และคณะ, 2556) ปัญหาเหล่านี้ส่งผลให้วัดสูญเสียที่ดินอันเป็นทรัพยากรที่สำคัญ หรือไม่สามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินได้อย่างเต็มศักยภาพ กลายเป็นภาระต่อการพัฒนาวัดและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในระยะยาว นอกเหนือจากปัญหาเกี่ยวกับที่ดินแล้ว ยังพบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการเงินและทรัพย์สินอื่น ๆ ของวัดอย่างกว้างขวาง เช่น การทุจริตยกยอกเงินของวัดโดยพระสงฆ์หรือไวยาวัจกร การนำเงินของวัดไปใช้จ่ายในทางที่ไม่เหมาะสมหรือไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้บริจาค การไม่จัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายหรือไม่มีระบบการตรวจสอบการใช้จ่ายเงินที่มีประสิทธิภาพ (พระวีรชน จิตวีรชน, 2561) รวมถึงปัญหาการจัดซื้อจัดจ้างที่ไม่โปร่งใส การระดมทุนหรือรับบริจาคโดยไม่มีการออกหลักฐานที่ถูกต้อง ตลอดจนการนำเงินของวัดไปลงทุนในธุรกิจที่มีความเสี่ยงสูง พฤติกรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่สร้างความเสียหายในทางการเงินแก่วัด แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาด้านการบริหารจัดการที่อ่อนแอและปัญหาเชิงจริยธรรมของผู้นำหรือผู้มีอำนาจตัดสินใจในวัด ปัญหาเหล่านี้จึงถือเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงและยั่งยืน จำเป็นต้องมีการแก้ไขและกำหนดมาตรการป้องกันอย่างเป็นระบบ

สถานการณ์ปัญหาการทุจริตการเงินและการบุกรุกที่ดินของวัดได้ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นในช่วงที่ผ่านมา และส่งผลกระทบต่อวงกว้างอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน งานวิจัยหลายชิ้นได้ชี้ให้เห็นถึงมูลค่าความเสียหายที่น่าตกใจ เช่น งานศึกษาของพระมหาสุระ

ณาณโร และคณะ (2560) เกี่ยวกับการทุจริตการเงินของวัดในจังหวัดนครปฐม ซึ่งพบข้อมูลว่าความเสียหายที่เกิดขึ้นอาจมีมูลค่าสูงถึงกว่า 30 ล้านบาท โดยมีรูปแบบการทุจริตที่หลากหลาย ตั้งแต่การปลอมแปลงเอกสารการเงิน การยกยอกเงินบริจาค การนำเงินไปใช้ส่วนตัว ไปจนถึงการสร้างหนี้สินให้กับวัด พฤติกรรมเหล่านี้ส่งผลโดยตรงให้วัดขาดเสถียรภาพทางการเงิน ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมทางศาสนาได้อย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญคือการสูญเสียความเชื่อมั่นจากประชาชน ในขณะเดียวกัน ปัญหาการบุกรุกที่ดินวัดก็เป็นอีกปัญหาสำคัญที่กำลังทวีความรุนแรง ดังกรณีศึกษาของวัดพระธาตุผาซ่อนแก้ว อำเภอเขาชะเมา จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่พบว่ามีการบุกรุกเข้าไปบุกรุกที่ดินของวัดเป็นจำนวนมากกว่า 1,000 ไร่ เพื่อนำไปจับจองเป็นที่ทำกินและปลูกพืชผัก การกระทำดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นความผิดทางกฎหมาย แต่ยังสะท้อนถึงการขาดจิตสำนึกในการดูแลรักษาทรัพย์สินของส่วนรวม ปัญหาเรื้อรังเหล่านี้ หากไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง จะส่งผลให้วัดขาดทรัพยากรในการดำเนินกิจกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา กระทั่งต่อสถานะความเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน และจะสร้างความเสียหายต่อภาพลักษณ์และความเชื่อมั่นต่อพระสงฆ์และพระพุทธศาสนาโดยรวม

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องนโยบายในการจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทยเพื่อแสวงหาแนวทางในการจัดการทรัพย์สินของวัดให้มีประสิทธิภาพถูกต้องตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย โดยเฉพาะการป้องกันและลดปัญหาการบุกรุกที่ดิน การทุจริตยกยอก และปัญหาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างองค์ความรู้และข้อเสนอแนะในการพัฒนาระบบการจัดการทรัพย์สินของวัดให้เป็นรูปธรรม นำไปสู่การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา และส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาสังคมได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักการและวิธีการในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย
2. เพื่อพัฒนาต้นแบบสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย
3. เพื่อพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้รูปแบบการวิจัยและพัฒนา (Research and Development - R&D) โดยมุ่งเน้นการเสนอต้นแบบสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดและข้อเสนอแนะเชิง

นโยบาย ซึ่งได้ผ่านการพิจารณาและได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
ในมนุษย์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เลขที่ ว. 50/2567 ลงวันที่ 13
กุมภาพันธ์ 2567 ก่อนดำเนินการเก็บข้อมูล กระบวนการวิจัยแบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอน ดังนี้

R1 การศึกษาหลักการและวิธีการในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย

R2 การสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย

R3 การศึกษานโยบายในการจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย

R4 การสนทนากลุ่มเพื่อตรวจสอบและยืนยันนโยบายในการจัดตั้งสำนักจัดการ
ทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย

D1 การพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเท
ไทย

D2 การพัฒนาต้นแบบสำนักจัดการทรัพย์สินของวัด

D3 การจัดทำคู่มือการใช้งานระบบและพัฒนาแนวทางการฝึกอบรม

2. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2.1 ประชากรที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ คือ พระสงฆ์ และประชาชนทั่วไป
ในประเทศไทย

2.2 กลุ่มตัวอย่าง โดยกำหนดกลุ่มตัวอย่างจำนวน 500 คน แบ่งเป็นพระสงฆ์
250 รูป และประชาชนทั่วไป 250 คน ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นภูมิ ตาม
ภูมิภาค แล้วจึงสุ่มอย่างง่าย ในแต่ละชั้นภูมิ

2.3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในส่วนของการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้กำหนดผู้ให้ข้อมูล
สำคัญ (Key Informants) สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก ประกอบด้วย พระสังฆาธิการระดับ
เจ้าคณะจังหวัดและเจ้าอาวาส ผู้บริหารสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ นักวิชาการด้าน
พระพุทธศาสนา และผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายและการบริหารจัดการทรัพย์สิน นอกจากนี้
ยังมีการสนทนากลุ่ม โดยผู้เชี่ยวชาญ 10 ท่าน และการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop)
โดยผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจำนวน 25-30 ท่าน สำหรับขั้นตอนการพัฒนา
ต้นแบบระบบและคู่มือ (D2 และ D3) มีผู้เข้าร่วมวิจัยประกอบด้วยทีมวิจัย ผู้เชี่ยวชาญด้าน
เทคโนโลยีสารสนเทศ ผู้เชี่ยวชาญด้านการฝึกอบรม และกลุ่มผู้ใช้งานระบบจากวัดนาร่อง
2 แห่ง ซึ่งรวมถึงเจ้าอาวาสหรือผู้แทน และไวยาวัจกรหรือผู้ดูแลทรัพย์สินของวัด

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วยเครื่องมือหลายชนิดที่สอดคล้องกับ
ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานและการวิจัยและพัฒนา (R&D) โดยมีทั้งเครื่องมือสำหรับการ
รวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบบันทึกการวิเคราะห์เอกสาร แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

แบบกึ่งโครงสร้าง แนวทางการสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกการสังเกตการณ์ เครื่องมือรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ คือ แบบสอบถามออนไลน์ นอกจากนี้ ยังมีเครื่องมือสำหรับการพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการพัฒนาต้นแบบ ได้แก่ แนวทางการประชุมเชิงปฏิบัติการ ต้นแบบระบบการจัดการทรัพย์สินของวัด คู่มือการใช้งานและสื่อการเรียนรู้ แบบประเมินประสิทธิภาพระบบ แบบทดสอบความรู้และทักษะ และแบบประเมินความพึงพอใจ เครื่องมือทุกชิ้นได้ผ่านการตรวจสอบคุณภาพจากผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน เพื่อหาค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (IOC) ซึ่งมีค่าอยู่ระหว่าง 0.67 ถึง 1.00 และเครื่องมือวัดเชิงปริมาณมีค่าความเชื่อมั่น (Cronbach's Alpha) อยู่ในระดับสูง

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการตาม 7 ขั้นตอนของ R&D โดยเริ่มจากการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญและผู้เชี่ยวชาญ ตามด้วยการสำรวจความคิดเห็นจากกลุ่มตัวอย่างพระสงฆ์และประชาชน 500 คนผ่านแบบสอบถามออนไลน์ จากนั้นจึงนำ (ร่าง) แนวทางที่ได้ไปจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับผู้เชี่ยวชาญ 10 ท่าน และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบเข้มข้น (Intensive Workshop) กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 25-30 ท่าน ในขั้นพัฒนา ได้นำต้นแบบระบบไปทดลองใช้ในวัดนำร่อง 2 แห่ง เป็นเวลา 1 เดือน โดยมีการสังเกตการณ์การใช้งาน และสัมภาษณ์ผู้ใช้ สุดท้ายคือการจัดฝึกอบรมการใช้งานระบบและเก็บข้อมูลด้วยแบบทดสอบความรู้และทักษะ (ก่อน-หลัง) และแบบประเมินความพึงพอใจ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์แก่นสาระ และการวิเคราะห์ SWOT ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณ วิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัย

1. หลักการและวิธีการในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย เป็นการศึกษาที่บูรณาการจากการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสำรวจความคิดเห็นของพระสงฆ์และประชาชนทั่วไป ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หลักการในการจัดการทรัพย์สินของวัดควรบูรณาการหลักการสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ หลักพุทธธรรม ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามเห็นด้วยในระดับมากที่สุด ($\bar{X}=4.39$) โดยเน้นหลักโกภวิภาค (การแบ่งปันทรัพย์สินเพื่อประโยชน์ส่วนรวม) หลักสัปปุริสธรรม (การบริหารด้วยธรรมะของผู้หน้าที่ดี เน้นความซื่อสัตย์ โปร่งใส) และหลักทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ (การใช้ทรัพย์สินให้เกิด

ประโยชน์ในปัจจุบันอย่างมีประสิทธิภาพ) หลักกฎหมาย ซึ่งต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 กฎกระทรวง และระเบียบมหาเถรสมาคมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลและ จัดการศาสนสมบัติ และหลักการบริหารจัดการสมัยใหม่ เช่น หลัก POSDCORB การวางแผนกลยุทธ์ และการจัดการความเสี่ยง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและความโปร่งใสใน การบริหารจัดการ ในด้านวิธีการจัดการทรัพย์สิน วัดควรมีการจัดการที่ครอบคลุม 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ การจัดการการเงินและบัญชี โดยต้องจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายที่เป็น ระบบตามมาตรฐาน มีคณะกรรมการตรวจสอบ และเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะ การจัดการที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง ซึ่งต้องจัดทำทะเบียนทรัพย์สินอย่างละเอียด วางแผนการ ใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม และทำสัญญาเช่าที่รัดกุม การจัดการศาสนสมบัติ โดยมีการ จัดทำทะเบียน บันทึกประวัติ ประเมินมูลค่า และจัดเก็บรักษาอย่างเหมาะสม และการ จัดการรายได้และผลประโยชน์ โดยวางแผนการหารายได้อย่างรอบคอบ จัดสรรเพื่อ สาธารณกุศล และพิจารณาการลงทุนที่มีความเสี่ยงต่ำตามหลักพระธรรมวินัย

ผลการวิจัยทั้งจากการสัมภาษณ์และการสำรวจชี้ให้เห็นว่า การจัดการทรัพย์สิน ของวัดในปัจจุบันยังคงประสบปัญหาและอุปสรรคในระดับมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ด้าน การปฏิบัติจริง ปัญหาที่มีความรุนแรงสูงสุดคือ การขาดการตรวจสอบและถ่วงดุลที่มี ประสิทธิภาพ รองลงมาคือ การขาดระบบบัญชีและการเงินที่เป็นมาตรฐาน ซึ่งส่วนใหญ่เกิด จากการที่พระสงฆ์ขาดความรู้และทักษะในการบริหารจัดการทรัพย์สินตามหลักสากล นอกจากนี้ ยังมีปัญหาด้านการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตรวจสอบการจัดการ ทรัพย์สิน และประเด็นด้านกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องยังไม่เอื้อต่อการบริหารจัดการอย่างมี ประสิทธิภาพในบริบทปัจจุบัน รวมถึงปัญหาการทุจริตภัยออกทรัพย์สินและการแทรกแซง จากฝ่ายการเมืองในบางวัดที่ขาดระบบตรวจสอบที่เข้มงวด ดังนั้น ข้อเสนอจากการศึกษาจึง เน้นย้ำถึงความจำเป็นในการบูรณาการหลักการทั้งทางพระพุทธศาสนา กฎหมาย และการ บริหารจัดการเข้าด้วยกัน เพื่อให้การจัดการทรัพย์สินเกิดประสิทธิภาพ ความโปร่งใส และ ยั่งยืน โดยต้องมีการสร้างความร่วมมือและการสนับสนุนจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

2. ต้นแบบสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย สำนักจัดการทรัพย์สิน ของวัดระดับจังหวัด ซึ่งควรมีฐานะเป็นหน่วยงานอิสระที่มีนิติบุคคล และอยู่ภายใต้การ กำกับดูแลของสำนักงานเจ้าคณะจังหวัด โครงสร้างการบริหารเน้นการมีส่วนร่วม โดยมี คณะกรรมการบริหารระดับจังหวัดซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาสใน สัดส่วนที่เหมาะสม อำนวยหน้าที่หลักของสำนักฯ ได้รับการสรุปและยืนยันว่าควร ครอบคลุม 5 ด้านสำคัญ ได้แก่ การกำหนดนโยบายและแผนแม่บท การวางแผนมาตรฐานและ กำกับดูแลให้วัดปฏิบัติตามหลักธรรมาภิบาล การเป็นศูนย์กลางข้อมูลและจัดทำฐานข้อมูล

กลาง การให้คำแนะนำและพัฒนาศักยภาพบุคลากรของวัด และการบริหารจัดการทรัพย์สินส่วนกลางและกองทุนของคณะสงฆ์ นอกจากนี้ แนวทางบริหารจัดการต้องยึดหลักธรรมาภิบาล (Good Governance) เป็นหัวใจหลัก โดยเน้นความโปร่งใสและตรวจสอบได้ พร้อมทั้งนำ เทคโนโลยีสารสนเทศ และการบริหารเชิงกลยุทธ์มาใช้ในการดำเนินงาน สำหรับแหล่งทุน ควรมาจาก 3 ส่วนหลักคือ งบประมาณแผ่นดิน รายได้ของสำนักเอง และกองทุนพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย ซึ่งผู้เชี่ยวชาญได้ประเมินว่าแนวทางการจัดตั้งนี้มีความเหมาะสมโดยรวมในระดับมาก ($\bar{X} = 4.27$) และมีความเป็นไปได้โดยรวมในระดับมาก ($\bar{X} = 4.08$) ในการพัฒนาต้นแบบสำนักจัดการทรัพย์สินนั้น ยังได้รวมถึงการพัฒนาระบบการจัดการทรัพย์สินของวัดที่เชื่อมโยงกับระบบ Sangha Data Management System (SDMS) โดยได้พัฒนาโมดูลเพิ่มเติมที่เน้นการลงทะเบียนทรัพย์สินตามแบบ ศบว.9 และระบบนี้ได้รับการประเมินประสิทธิภาพโดยรวมในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.59$) โดยเฉพาะด้านความสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลและความปลอดภัยของข้อมูล ผลการสัมภาษณ์ผู้ใช้งานยืนยันว่าระบบช่วยเพิ่มความสะดวก ความโปร่งใส และการจัดทำรายงาน แต่ยังคงมีความจำเป็นต้องพัฒนาเพิ่มเติม เช่น ฟังก์ชันแจ้งเตือนอัตโนมัติ แอปพลิเคชันบนมือถือ และการรองรับการทำงานแบบออฟไลน์ นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยยังได้พัฒนาคู่มือและสื่อการเรียนรู้ ซึ่งมีคุณภาพในระดับมากที่สุด และการทดสอบวัดผลพบว่า การฝึกอบรมส่งผลให้ความรู้และทักษะของผู้ใช้งานเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความพึงพอใจโดยรวมต่อการฝึกอบรมในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.52$) โดยสรุป ความสำเร็จของการจัดตั้งสำนัก และการนำระบบไปใช้จริงจำเป็นต้องมีการสนับสนุนจากคณะสงฆ์และรัฐบาลอย่างจริงจัง ควบคู่ไปกับการสร้างความเข้าใจและการยอมรับจากสังคม

3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย ได้มาจากการประชุมเชิงปฏิบัติการซึ่งมีผู้เข้าร่วมจากหลายภาคส่วนรวม 28 ท่าน เพื่อสังเคราะห์ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ครอบคลุมการดำเนินการของ 3 ภาคส่วนหลักคือ

3.1 นโยบายสำหรับคณะสงฆ์ คือ การปรับปรุงโครงสร้างการบริหารจัดการทรัพย์สิน โดยควรพิจารณาจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในระดับจังหวัด ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานเจ้าคณะจังหวัด เพื่อเป็นกลไกหลักในการบริหารจัดการทรัพย์สินอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ คณะสงฆ์ควรกำหนดนโยบายในการพัฒนาระบบการตรวจสอบและถ่วงดุลที่มีประสิทธิภาพ ผ่านการจัดตั้งคณะกรรมการตรวจสอบที่มีทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาส และส่งเสริมความโปร่งใสและหลักธรรมาภิบาล โดยเน้นการนำ

หลักพุทธธรรม เช่น หลักการบริหารนิยธรรม 7 มาประยุกต์ใช้ร่วมกับการพัฒนาระบบฐานข้อมูลทรัพย์สินที่ทันสมัย

3.2 นโยบายสำหรับภาครัฐ คือ ควรมีนโยบายในการทบทวนและปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบันและรองรับการจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัด พร้อมทั้งสนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี เช่น การพัฒนาระบบฐานข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ และการฝึกอบรมบุคลากรทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาส

3.3 นโยบายสำหรับภาคประชาสังคม คือ ควรมีนโยบายส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพย์สินของวัด โดยการจัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาในระดับชุมชนเพื่อร่วมตัดสินใจในการใช้ประโยชน์ทรัพย์สินเพื่อสาธารณประโยชน์ และสร้างความตระหนักและความเข้าใจแก่ประชาชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินของวัดอย่างโปร่งใส ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายทั้งสามด้านนี้ได้รับการประเมินจากผู้เข้าร่วมประชุมว่ามีความเหมาะสมโดยรวมในระดับมาก ($\bar{X}=4.52$) และมีความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติในระดับมาก ($\bar{X}=4.35$) ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมได้ระบุปัจจัยแห่งความสำเร็จที่สำคัญสำหรับการนำนโยบายไปปฏิบัติ ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากผู้นำคณะสงฆ์ระดับสูง ความพร้อมด้านกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้อง การมีทรัพยากรและงบประมาณที่เพียงพอ และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม โดยคาดว่าผลกระทบเชิงบวกที่สำคัญคือ การเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการทรัพย์สินของวัด การสร้างความโปร่งใสและความเชื่อมั่นต่อการบริหารจัดการทรัพย์สินของคณะสงฆ์ และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจการของวัด อย่างไรก็ตาม ควรตระหนักถึงผลกระทบเชิงลบที่อาจเกิดขึ้น เช่น ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายสงฆ์และฆราวาสในการจัดการทรัพย์สิน และการเพิ่มภาระงานให้แก่บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น การนำนโยบายเหล่านี้ไปปฏิบัติจึงต้องอาศัยการบูรณาการความร่วมมือและการประสานงานอย่างใกล้ชิดระหว่างคณะสงฆ์ ภาครัฐ และภาคประชาสังคม เพื่อให้การจัดการทรัพย์สินของวัดเกิดประโยชน์สูงสุดต่อพระพุทธศาสนาและสังคมโดยรวมอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

1. หลักการและวิธีการในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า การจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทยควรยึดหลักสำคัญสามประการ ได้แก่ 1. การบูรณาการหลักพุทธธรรม เช่น หลักโศกวิภาค หลักสัปปริสธรรม และหลักทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์ เข้ากับการบริหารจัดการ เพื่อให้เกิดความโปร่งใสและเป็นไปเพื่อ

ประโยชน์ส่วนรวม 2. การปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และกฎหมายลูกที่ควบคุมการจัดการทรัพย์สินของวัด เพื่อป้องกันข้อพิพาท และสร้างความถูกต้องชอบธรรม และ 3. การประยุกต์หลักการบริหารจัดการสมัยใหม่ โดยเฉพาะแนวคิด POSDCORB เพื่อเสริมประสิทธิภาพและความเป็นระบบ ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะว่า วัดในฐานะสถาบันศาสนาได้กลายเป็นองค์กรสาธารณะของชุมชน จำเป็นต้องมีระบบบริหารที่ผสมผสานคุณธรรมกับมาตรฐานสมัยใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของณดา จันท์สม (2555) ที่ชี้ว่า การบริหารการเงินของวัดควรยึดหลักธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความโปร่งใส แต่การศึกษาครั้งนี้ได้ต่อยอดด้วยการผนวกหลักพุทธธรรมเข้ากับหลักบริหารสมัยใหม่อย่างเป็นรูปธรรม จึงสะท้อนมิติใหม่ของการบริหารแบบพุทธบูรณาการ

2. ต้นแบบสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย ผลการวิจัยค้น พบว่า การจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัดในระดับจังหวัดเป็นแนวทางที่สามารถยกระดับระบบบริหารของคณะสงฆ์ให้มีเอกภาพ โปร่งใส และตรวจสอบได้ โดยมีคณะกรรมการบริหารที่ประกอบด้วยฝ่ายสงฆ์ ฆราวาส และผู้แทนภาครัฐ เพื่อให้เกิดการถ่วงดุลและการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม ทั้งนี้ อาจจะเป็นเนื่องจากว่า การบริหารทรัพย์สินวัดในปัจจุบันยังขาดโครงสร้างกลางที่เป็นทางการ ทำให้เกิดปัญหาความซ้ำซ้อนและการจัดการไม่เป็นระบบ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของพระมหาสุรินทร์ สุนนโท (2557) ที่เสนอรูปแบบการจัดการศาสนสมบัติของวัดโดยเน้นการมีส่วนร่วมและการตรวจสอบ และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของกนก แส่นประเสริฐ และคณะ (2545) ที่พบว่า วัดส่วนใหญ่ยังขาดระบบบริหารทางการเงินที่ชัดเจน งานวิจัยฉบับนี้จึงพัฒนาแนวคิดเหล่านั้นไปสู่การสร้างต้นแบบสำนักที่เป็นรูปธรรมพร้อมโครงสร้าง หน้าที่ และกลไกการประเมินผลที่สามารถนำไปปฏิบัติจริงได้ในระดับจังหวัด

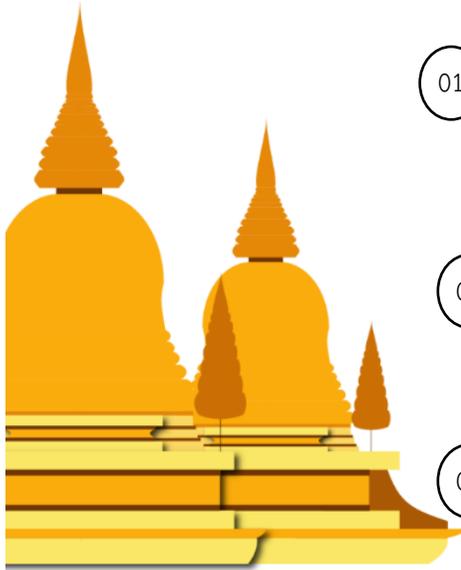
3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย ผลการวิจัย พบว่า การจัดการทรัพย์สินของวัดให้เกิดความยั่งยืนจำเป็นต้องมีนโยบายบูรณาการแบบพหุภาคี โดยให้คณะสงฆ์ ภาครัฐ และภาคประชาสังคมร่วมกันเป็นหุ้นส่วนในการกำกับ ตรวจสอบ และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะว่า การบริหารทรัพย์สินวัดมิได้เป็นเพียงเรื่องของคณะสงฆ์เท่านั้น แต่เชื่อมโยงกับประโยชน์สาธารณะของชุมชน ผลการวิจัยจึงเสนอให้จัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินระดับจังหวัด ปรับปรุงกฎหมาย พ.ร.บ.คณะสงฆ์ สนับสนุนการพัฒนาฐานข้อมูลกลาง และสร้างกลไกอบรมบุคลากร ซึ่งสอดคล้องกับงานของพระมหาธฤติ วิโรจโน (2557) ที่เสนอการบูรณาการการพัฒนาพระสังฆาธิการตามหลักพุทธธรรมและรัฐประศาสนศาสตร์ และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของพระอำนวยการ หมอกเมฆ (2553) ที่เน้นการพัฒนาศักยภาพบุคลากรและการ

ทำงานเป็นทีม งานนี้จึงต้องยึดแนวคิดดังกล่าวโดยเสนอแนวนโยบายที่สามารถเชื่อมโยงระดับวัด จังหวัด และส่วนกลาง เพื่อให้การจัดการทรัพย์สินของวัดเป็นระบบโปร่งใส ยั่งยืน และสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

องค์ความรู้จากการวิจัย

01

- ปรับปรุงกฎหมายและระเบียบ
- สนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี
- กำกับดูแลและส่งเสริมการจัดการ

02

- ปรับปรุงโครงสร้างการบริหาร
- พัฒนาระบบตรวจสอบและถ่วงดุล
- ส่งเสริมความโปร่งใสและธรรมาภิบาล

03

- ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน
- สร้างความตระหนักและความเข้าใจ
- สนับสนุนและตรวจสอบการดำเนินงาน
- ส่งเสริมความโปร่งใสและธรรมาภิบาล

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

จากภาพที่ 1 แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และการบูรณาการของนโยบายการจัดการทรัพย์สินของวัด ซึ่งครอบคลุม 3 ภาคส่วนหลัก ได้แก่ 1. คณะสงฆ์ ซึ่งมีบทบาทในการปรับปรุงโครงสร้างการบริหาร พัฒนาระบบตรวจสอบและถ่วงดุล และส่งเสริมความโปร่งใสและธรรมาภิบาล 2. ภาครัฐ มีหน้าที่ปรับปรุงกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้อง สนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี และกำกับดูแลอย่างเหมาะสม และ 3. ภาคประชาชน/ประชาสังคม ซึ่งต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน สร้างความตระหนักรู้และความเข้าใจ ตลอดจนสนับสนุนและตรวจสอบการดำเนินงานอย่างสร้างสรรค์ การนำนโยบายเหล่านี้ไปปฏิบัติจะต้องอาศัยความร่วมมือและการประสานงานอย่างใกล้ชิดระหว่างทุกภาคส่วน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. มหาเถรสมาคมควรที่จะต้องพิจารณาจัดตั้งสำนักจัดการทรัพย์สินของวัด ในระดับจังหวัด เพื่อเป็นกลไกหลักในการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัดอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ
2. มหาเถรสมาคมควรที่จะต้องผลักดันการปรับปรุงแก้ไข พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ให้มีความชัดเจนและสอดคล้องกับบริบทปัจจุบันในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัด

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. วัดควรจัดทำแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด โดยมีการกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ และเป้าหมายที่ชัดเจน
2. วัดควรพัฒนาระบบบัญชีและการรายงานทางการเงินที่โปร่งใสและตรวจสอบได้ โดยอาจพิจารณาใช้ซอฟต์แวร์บัญชีที่เหมาะสมกับบริบทของวัด

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรที่จะต้องมีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เพื่อทดลองนำรูปแบบการจัดการทรัพย์สินของวัดที่พัฒนาขึ้นไปใช้ในพื้นที่นาร่อง และศึกษาผลที่เกิดขึ้น
2. ควรที่จะต้องมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและนวัตกรรมดิจิทัลในการจัดการทรัพย์สินของวัด เช่น การใช้ Blockchain ในการบริหารจัดการทรัพย์สิน

เอกสารอ้างอิง

- กนก แสนประเสริฐ และคณะ. (2545). *การจัดการดูแลทรัพย์สินและศาสนสมบัติของวัด* (รายงานวิจัย). กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ณดา จันทร์สม และคณะ. (2556). รูปแบบการจัดการปัญหาการบุกรุกที่ดินของวัด. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 5(2), 334-335.
- ณดา จันทร์สม. (2555). การบริหารการเงินของวัดในประเทศไทย: ความสอดคล้องตามหลักธรรมาภิบาล. *วารสารพัฒนบริหารศาสตร์*, 54(1), 107-141.

พระมหาธฤติ วิโรจน์. (2557). รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสุนันท์ สุนนโท. (2557). การพัฒนารูปแบบการจัดการศาสนสมบัติของวัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสุระ ญาณโร และคณะ. (2560). การทุจริตการเงินของวัดในจังหวัดนครปฐม. วารสารสมาคมนักวิจัย, 22(2), 124-125.

พระวีรชน ฐิตวีรชน. (2561). การบริหารการเงินของวัดตามหลักธรรมาภิบาลในอำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอำนาจ หมอกเมฆ. (2553). กลยุทธ์การบริหารวัดในพระพุทธศาสนาสำหรับเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ในเขตหนเหนือ ภาค 4. วารสารสักทอง, 19(1), 73-90.

